

VILNIAUS GEDIMINO TECHNIKOS UNIVERSITETAS

VALDAS PRUSKUS

Smurto fenomenas mokykloje

Komunikacija, sklaida, prevencija

MONOGRAFIJA

Vilnius „Technika“ 2012

UDK 37.06:364
Pr-178

V. Pruskus. Smurto fenomenas mokykloje. Komunikacija, sklaida, prevencija: monografija. Vilnius: Technika, 2012. 224 p.

Mokykloje pasireiškiantis smurtas nagrinėjamas kaip socialinis fenomenas. Atskleidžiama šeimos, mokyklos, žiniasklaidos, gatvės ir neformalių jaunimo darinių įtaka mokinių agresyvaus elgesio raiškai. Dėstomi teiginiai, pagrįsti dviejų tyrimų duomenimis.

Remiantis mokinių smurto prieš bendramokslius tyrimo duomenimis, analizuojama Lietuvos miesto ir kaimo, technologinio ir humanitarinio profilio mokyklų mokinių (berniukų ir mergaičių) nesaugumo mokykloje ir agresyvaus elgesio su bendramoksliais suvokimas, šio reiškinio atsiradimo priežastys, raiškos dažnis ir formos. Taip pat atskleidžiamas požiūris į taikomas prevencines priemones ir jų efektyvumą. Remiantis atlikto mokinių smurto prieš mokytojus tyrimo duomenimis, nurodomos įvairių tipų miesto ir kaimo, technologinio ir humanitarinio profilio mokyklų mokytojų nesaugumo mokykloje priežastys, jų požiūris į agresyvaus mokinių elgesio su mokytojais pobūdį, pasireiškimo dažnį ir formas, nesaugumo įtaką profesinei veiklai ir asmeniniam gyvenimui. Išryškinama pačių mokinių pozicija bendramokslių, smurtujančiųjų prieš mokytojus, atžvilgiu. Taip pat atskleidžiamas mokytojų ir tėvų požiūris į prevencinių priemonių taikymo smurtui mažinti efektyvumą.

Monografija skiriama mokslo darbuotojams, magistrantams, studijuojantiems komunikacijos sociologijai, pedagogams, psichologams, socialiniams darbuotojams. Taip pat ja galės pasinaudoti ir teisėsaugos darbuotojai, žiniasklaidos atstovai, visi, besidomintieji smurto kaip socialinio fenomeno raiška ir sklaida.

Leidinių rekomendavo VGTU Humanitarinio instituto taryba

Recenzavo: prof. habil. dr. Rita Bieliauskienė, Mykolo Romerio universitetas
prof. habil. dr. Eugenijus Danilevičius, Kauno Vytauto Didžiojo universitetas
prof. habil. dr. Povilas Tamošauskas, Vilniaus Gedimino technikos universitetas

VGTU leidyklos TECHNICA 2031-M mokslo
literatūros knyga
<http://leidykla.vgtu.lt>

ISBN 978-609-457-319-4
eISBN 978-609-457-320-0
doi:10.3846/2031-M

© Valdas Pruskus, 2012
© Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2012

TURINYS

Įvadas.....	5
1. Agresyvaus elgesio samprata.....	17
1.1. Agresyvaus elgesio supratimas.....	17
1.2. Agresyvaus elgesio pateikimas psichologinėse teorijose.....	21
1.3. Agresijos pateikimas sociologinėse teorijose.....	30
2. Agresyvaus elgesio formos ir rūšys.....	46
2.1. Agresyvaus elgesio formos.....	46
2.2. Agresyvaus elgesio rūšys (tipai).....	48
2.3. Patyčios.....	52
3. Veiksniai, lemiantys mokinių agresyvumo raišką mokykloje.....	56
3.1. Agresyvaus elgesio patirtis šeimoje.....	56
3.2. Mokyklos įtaka.....	63
3.3. Mokinių neužimtumas, gatvės ir neformalių jaunimo grupių įtaka.....	65
3.4. Žiniasklaidos ir kompiuterinių žaidimų įtaka.....	70
3.5. Visuomenėje vyraujantis prievartos kultas.....	75
3.6. Agresyvaus elgesio pasekmės.....	77
4. Mokinių agresyvaus elgesio su bendramoksliais vertinimas.....	81
4.1. Tyrimo metodologija.....	81
4.2. Mokinių saugumo mokykloje vertinimas.....	84
4.3. Psichologinės prievartos supratimas ir vertinimas.....	94
4.4. Mokinių agresyvaus elgesio su bendramoksliais priežastys, dažnumas ir formos.....	99
4.5. Mokinių laikysena stebint smurto veiksmus prieš bendramokslius ir patiems patiriant smurtą.....	105
4.6. Veiksniai, skatinantys mokinių agresyvų elgesį su bendramoksliais: mokytojų vertinimas.....	107
4.7. Veiksniai, skatinantys mokinių agresyvų elgesį su bendramoksliais: tėvų vertinimas.....	108
4.8. Mokykloje taikomų prevencinių priemonių prieš mokinių agresyvų elgesį efektyvumas: mokinių, mokytojų ir tėvų vertinimas.....	109
5. Mokinių smurto prieš mokytojus vertinimas (raiškos ypatumai).....	121
5.1. Tyrimo metodologija.....	121
5.2. Mokinių smurto prieš mokytojus mokykloje ypatumai.....	125

Baigiamosios išvados	170
Siūlymai	184
Priedai	186
Phenomen of violence in the school: spread, expresion, and communication (prevention). Summary	190
Asmenvardžių rodyklė	205
Dalykinė rodyklė	208
Literatūra	211

ĮVADAS

Agresija, smurtas ir prievarta yra nuolatiniai žmonijos palydovai. Istoriskai smurto formos kito, atsirasdavo vis rafinuotesnių ir išradingesnių, bet ne mažiau pavojingų. Nūdienos pasaulis sparčiai keičiasi, tačiau smurto, kaip ir pastangų suvokti ir paaiškinti jo kilmės priežastis, nemažėja. Sukurta daugybė teorijų ir pateikta gausybė įžvalgų. Ir tai nieko stebėtino, juolab kad smurto buvimas ženklina ne tik individo, bet ir visuomenės gyvenimą.

Dabartiniais laikais smurtas vis dažniau siejamas su visuomenės sveikata. 2002 m. Pasaulio sveikatos organizacija paskelbė ataskaitą „Smurtas ir sveikata“, kurioje nurodoma, kad prievarta pirmiausia yra visuomenės sveikatos problema. Visuomenės sveikatos požiūriu, į save ir į kitus visuomenės narius nukreiptas smurtas yra panašūs pagal prigimtį reiškiniai. Savo ruožtu aukšti prievartos rodikliai (prievarta prieš vaikus ar senus žmones, seksualinė prievarta, save naikinantis elgesys (savižudybės, žalingas psichoaktyviųjų medžiagų naudojimas, kolektyvinė prievarta) rodo prastą dvasinę visuomenės sveikatą.

Kita vertus, kova su smurtu – tai ne tik visuomenės sveikatos problema. Europos Sąjungos Regionų komitetas, pripažindamas visuomenės sveikatą kaip vieną iš saugotinių pagrindinių žmogaus teisių, išskyrė tokias svarbias veiklos sritis, kurios turi tam tiesioginę įtaką, – tai krizių valdymas, kova su terorizmu, organizuotu nusikalstamumu, integracija, smurto ir asocialaus elgesio prevencija ir pažinimas (Gyventojų... 2006).

Ypač pabrėžiamas tikslinio darbo su vaikais ir jaunuoliais, agresyviai besielgiančiais ar patiriančiais agresyvų elgesį, būtinumas. Mat smurtas giliai pažeidžia ne tik jo aukas, bet ir jų šeimas, artimuosius, bendruomenę, stipriai veikia ne tik smurtą patiriančių, bet ir smurtaujančių vaikų ir jaunuolių gyvenimo kokybę.

Agresyvus mokinių elgesys, įvairios jo raiškos formos (smurtas, priekabiavimas, patyčios) mokykloje yra bene labiausiai pastebimas reiškinys ir yra kartu socialinė ir pedagoginė problema, su kuria susiduria visos šalys. Mokinių agresyvus elgesys su bendramoksliais tampa įprastas ir vis sunkiau kontroliuojamas visose Europos Sąjungos (ES) šalyse. Mokykloje nesaugūs jaučiasi ir mokiniai, ir mokytojai. Dėl mokinių agresyvaus elgesio su mokytojais daugeliui ši profesija atrodo nepatraukli ir netgi pavojinga. Mokytojų apklausos Jungtinėje Karalystėje (2010) rodo, kad net 70 proc. mokytojų svarsto galimybę palikti mokyklą dėl agresyvaus mokinių elgesio.

Savo ruožtu agresyvumo didėjimas mokykloje tarp bendramokslių ir augantis mokinių smurtas prieš mokytojus rodo vartotojiškoje visuomenėje vis labiau išsigaalinčias nuostatas ir viešojoje erdvėje propaguojamus socialinio elgesio modelius.

Šiandienos vartotojiškoje visuomenėje nėra griežtų moralinių vertybių, kad ko nors negalėtum „apeiti“. Dabartinė situacija skatina konkurenciją, tikslo siekimą

neatsižvelgiant į priemones. Taigi, ragina žmogų būti aktyvų ir netgi agresyvų. Vaikai lengvai prisitaiko prie tų socialinių normų, kurių aplinkoje gyvena. Neretai jų asocialus elgesys pasireiškia todėl, kad įgyti elgesio standartai tiesiog prieštarauja visuomeninėms normoms, bet atitinka tas, kurios įprastos jų šeimose arba tarp draugų.

Ypač didelę įtaką smurto plitimui daro žiniasklaida, jos propaguojami galios modeliai ir jiems atstovaujantys šaunūs herojai, kurių elgesį, ypač problemų sprendimo būdus, linkęs mėgdžioti jaunimas. Ne paslaptis, kad agresyvaus elgesio pavyzdžius jaunimas dažniausiai atsineša iš šeimos, kurioje prievarta, kaip santykių aiškinimosi būdas, daugeliu atvejų tradiciškai yra priimtinausias. Savo ruožtu šeimoje įgyta agresyvaus elgesio patirtis, atsinešta į mokyklą, toliau sėkmingai taikoma ir sprendžiant tarpusavio santykius su bendramoksliais ir draugais.

Įtaką daro ir gatvės draugai, neformalios jaunimo grupės, pripažįstančios agresyvaus elgesio prioritetus. Akivaizdu ir tai, kad jis tampa vis rafinuotesnis, atsiranda ir plėtojasi naujos subtilesnės smurto ir agresyvaus elgesio psichologinės formos – patyčios, priekabiavimas, kurioms pasitelkiamos šiuolaikinės technologijos ir internetas (elektroninės patyčios). Tokiu būdu joms suteikiama didelė erdvė, o atitinkamos informacijos apie asmenį viešas skleidimas, naudojant mobiliuosius telefonus, daro jį dar labiau pažeidžiamą, o tai neretai pastūmėja į savižudybę. Taigi, agresyvus elgesys ir smurtas mokykloje diferencijuojasi, modernėja ir kartu sulaukia vis didesnio visuomenės ir tyrėjų (sociologų, filosofų, psichologų, teisininkų ir kt.) dėmesio.

Tyrinėjimų apžvalga

Užsienyje

Per pastaruosius kelis dešimtmečius sukurta daugybė agresyvų elgesį aiškinančių psichologinių ir sociologinių teorijų (Acus, Kraniauskas 2007). Jų autoriai atkreipia dėmesį į įvairius agresyvumą skatinančius veiksnius – aplinką, individo asmens savybes, gyvenimo būdą, paveldimumą ir kt.

Taip pat yra nemažai darbų, kuriuose pateikiami įvairūs agresyvaus elgesio prevencijos būdai – nuo smurtautojų griežto izoliavimo iki supratingos tolerancijos, siūlant su jais elgtis kaip su infekciniais ligoniais, užuot tiesiog baudus ir izolavus (Gilligan 2002; Agnew 1992).

Ne mažiau tyrėjams rūpi ir agresyvaus elgesio kilmės priežastys, raiškos rūšys, formos ir jų ypatumai. Nemažai tyrėjų yra analizavę psichologines ir socialines jaunimo agresyvaus elgesio priežastis (Bandura 1973; Farrington 1991; Krahe 2001; Pearche, Thompson 1998; Pellegrini, Long 2002; Rigby, Slee 1993; Huesmann, Guerra 1997; Huesmann, Moise, Podolski 1997;), taip pat aptarę agresyvaus elgesio rūšis ir formas (Downes, Rock 1998; Tedeshi, Delson 1994 ir kt.).

Pastaruoju metu itin daug dėmesio skiriama tokiai sparčiai mokyklose plintančiai agresyvaus elgesio formai, kaip patyčios. Daugelis tyrėjų patyčias apibrėžia kaip įvairų, pasikartojantį, sąmoningą elgesį, kai skriaudėjas (tai gali būti vienas žmogus arba jų grupė) nuolat tyčiojasi iš aukos – pravardžiuoja, erzina, stumdo, muša, atiminėja pinigus, apkalbinėja, gąsdina (Olweus 1993: 18).

Dėl pasikartojančio elgesio, skriaudėjo ir aukos nelygios padėties patyčios išskiriamos kaip atskira agresyvaus elgesio forma. Daugelio tyrimų rezultatai rodo, kad patyčios turi ilgalaikes neigiamas pasekmes tiek aukos, tiek skriaudėjo asmenybės raidai, psichinei ir fizinei sveikatai, gyvenimo kokybei (Olweus, Farrington 1991: 61–78; Olweus 1993; Pellegrini, Long 2002 ir kt.). Patyčios kaip elgesys yra nuolat nukreiptas į vieną ar kitą asmenį, kurių atžvilgiu ir priekabiuojama. *Todėl sąvokos „patyčios ir priekabavimas“ vartojamos sinonimiškai, nes iš esmės reiškia tą patį – pasikartojantį tyčiojimąsi, priekabaujant prie aukos.*

Pirmas platus priekabavimo reiškinių tyrimas buvo atliktas 1993 m. Norvegijoje (Olweus 1993). Jo metu buvo apklausta apie 14 tūkstančių 8–16 metų moksleivių. Tyrimo rezultatai parodė, kad apie 15 proc. moksleivių yra patyrę priekabavimą arba patys priekabiavo kartą per savaitę ar daugiau: 9 proc. vaikų buvo priekabavimo aukos, o 6 proc. – priekabautojai. Po šio tyrimo priekabavimo reiškinius susilaukė dėmesio ne tik Skandinavijoje, bet ir kitose šalyse.

Per pastaruosius 20 metų susidomėjimas priekabavimo reiškiniu ir jo trumpalaikėmis ir ilgalaikėmis pasekmėmis vaikams labai padidėjo. Atlikti tyrimai rodo, kad priekabavimas yra tarptautinis fenomenas, užfiksuotas Jungtinėje Karalystėje, Airijoje, Škotijoje, Italijoje, Portugalijoje, Vokietijoje, Belgijoje, Graikijoje, Australijoje, JAV, Kanadoje, Japonijoje ir kt. šalyse.

Daug dėmesio skiriama šiam reiškiniui tirti, nustatant atskirų jo formų paplitimą tarp skirtingų lyčių, skirtingo amžiaus vaikų, jaunuolių ir pan. (Bauman 1997, 2000; Becker 1963; Bushman 1995; Cohen 1965; Dollard 1999). Lyginant skirtingų šalių duomenis, galima matyti, kad bendras priekabavimo (patyčių) reiškinių paplitimas svyruoja nuo 4 iki 50 proc. JAV atlikti tyrimai rodo, kad 10 proc. vaikų yra rimto priekabavimo aukos – priekabavimą patiria ne mažiau kaip kartą per savaitę ir apie 75 proc. mokyklinio amžiaus vaikų – bent kartą per mokslo metus (Piskin 2002: 36).

Tyrimai rodo, kad JAV beveik 30 proc. 6–10 klasių moksleivių yra daugiau ar mažiau priskiriami priekabavimo (patyčių) reiškiniui – 13 proc. priekabauja, 10,6 proc. patiria priekabavimą, o 6,3 proc. ir patys priekabauja, ir patiria priekabavimą (Nansel 2001: 46–57).

Škotijoje 50 proc. vaikų, besimokančių pradinėse mokyklose, patiria priekabavimą ne mažiau kaip 1–2 kartus per mokymosi mokykloje laikotarpį. Beveik 44 proc. apklaustų vaikų teigė, kad patys yra priekabiavę prie kitų vaikų, 32 proc.

nurodė, kad niekada nepriekabiavo patys ir nepatyrė priekabiavimo. Taigi, galima sakyti, kad 2/3 moksleivių yra vienaip ar kitaip išitraukę į priekabiavimo reiškinių (Mellor 1990).

Jungtinėje Karalystėje, įvairių tyrimų duomenimis, apie 21–24 proc. pradinėse klasių moksleivių labai dažnai patiria priekabiavimą, apie 16–17 proc. – dažnai patys priekabiauja prie kitų (Boulton, Hawker 2000).

Vokietijoje labai dažnai priekabiavimą patiria maždaug 8 proc., o apytiksliai 22 proc. patys priekabiauja prie kitų (Wolke *et al.* 2001: 197–201).

Tyrimai rodo, kad Belgijoje 23 proc. pradinės mokyklos moksleivių reguliariai ar dažnai patiria priekabiavimą. Kanadoje priekabiavimą patiriančių vaikų yra apie 21 proc., Portugalijoje – 20–22 proc., Italijoje – 28 proc. vidurinėse mokyklose ir 40 proc. pradinėje. Graikijoje priekabiavimą patiriančių vaikų skaičius svyruoja nuo 15 iki 30 proc. (Piskin 2002: 55–62).

Nuo 1984 metų Vakarų Europos šalių mokyklose pradėtas vykdyti Pasaulio sveikatos organizacijos koordinuojamas tarptautinis moksleivių sveikatos ir gyvenamosios tyrimas. Kas ketveri metai pagal bendrą metodiką atliekama reprezentatyvi 11–13 ir 15 metų moksleivių grupių apklausa.

Lietuvoje tokia apklausa yra atlikta jau tris kartus – 1994, 1998 ir 2002 m. Į šią apklausą buvo įtraukti klausimai apie tyčiojimosi mokykloje patirtį. Vadovaujantis D. Olweuso sukurta patyčių prevencijos programa (OPPPP), atliekami tyrimai ir atskirose Lietuvos mokyklose (Vareikienė, Zaborskis 2011). Surinkti duomenys iš 4-ųjų Kauno miesto mokyklų, kurios vykdė minėtą programą, parodė, kad minėtose mokymo įstaigose labiausiai sumažėjo verbalinių patyčių.

1998 m. Lietuvoje atliktos apklausos duomenys rodo, kad 14 proc. (1994 m. – 13 proc.) moksleivių teigė, kad kartą per savaitę ar dažniau iš jų tyčiojosi kiti moksleiviai. Apie 12 proc. visų apklaustų berniukų ir 6 proc. mergaičių prisipažino, kad patys tyčiojosi iš kitų vaikų (Zaborskis, Makari 2001: 616). Lietuvoje priekabiavimo dažnumo rodikliai buvo patys didžiausi iš visų 1998 m. tyrime dalyvavusių šalių. Faktas, kad pagal minėtą Pasaulio sveikatos organizacijos inicijuotą tyrimą Lietuvos vaikai pasirodė esą agresyviausi kitų šalių kontekste, paskatino mūsų tyrėjus įdėmiau išsiginčyti į šį reiškinį, bandyti nusakyti agresyvaus elgesio priežastis ir raiškos ypatumus, apmąstyti juos teoriškai ir praktiškai (Povilaitis, Valiukevičiūtė 2006: 20). Ypač aktyviai išitraukė sociologai, psichologai ir edukologai (Bagdonas 2004; Barkauskaitė Lukšienė 2008; Gaigalienė 1994; Glinskienė, Drazdauskienė 2001; Abromaitienė 2008; Aramavičiūtė 2006; Ališauskas 2009).

Pagrindinį dėmesį lietuvių tyrėjai sutelkė į agresyvaus elgesio fenomeno nagrinėjimą. Agresyvus elgesys tyrėjų suvokiamas dvejopai. Pirma, kaip delinkventinis, antra, kaip deviacinis. Delinkventinis – elgesys, nusikalstamas teisės normų atžvilgiu ir turintis kriminologinių pasekmių. Šiam delinkventiniam aspektui išryškinti

2004 m. buvo atliktas A. Dobrynino, A. Poviliūno, A. Tureikytės ir D. Žilinskienės tyrimas „Delinkventai Lietuvos mokyklose“ (Dobryninas 2000). Šiuo tyrimu siekta nusakyti požymius, pagal kuriuos mokytojai laiko mokinius delinkventais. Mokytojų įvardinti požymiai apima ir mokinių elgesį mokykloje, ir mokymąsi. Tai būtų neleistas fizinės jėgos naudojimas, svetimo turto prievartavimas, alkoholio, narkotikų ir kitokių kvaišalų vartojimas, rūkymas, keikimasis, piktybiškas mokyklos turto gadinimas, nesimokymas, šiurkštus elgesys su kitais mokiniais ir nemandagus elgesys su mokytojais. Apibūdintos bendros elgesio charakteristikos – agresyvumas, grubumas, išūlumas, piktumas ir pan.

Delinkventiniu aspektu vaikų agresyvumo raišką mokykloje tyrinėjo E. Vileikienė (2007) ir ypač A. Juodraitis (2002). Jie nustatė, kad beveik trys ketvirtadaliai vaikų dažnai arba nuolat pyksta su vienu, o kas penktas vaikas nesutaria su dviem, trimis ir daugiau bendraklasių. Dažnai tie vaikai, kurie nesulaukia pagalbos iš aplinkos, tampa agresyvūs ir vėliau išitraukia į nusikalstamą veiklą.

Nepaisant surinktos naudingos empirinės medžiagos ir autorių išvalgų, minėti agresyvaus elgesio tyrimai delinkventiniu aspektu pasižymi fragmentiškumu, remiasi daugiausia bendro pobūdžio deklaracijomis, yra konstatuojamojo, aprašomojo pobūdžio, iš esmės nepaliečia jo kilimo socialinių priežastinių ryšių ir todėl neleidžia susidaryti išsamesnio ir visapusiškesnio vaizdo bei stokoja kompleksinio poveikio.

Kur kas daugiau dėmesio skiriama *agresyvaus elgesio deviacinei dimensijai* išryškinti. A. Giddensas *deviaciją* apibrėžia kaip nekonformistinių požiūrių konkrečių normų atžvilgiu, kai šioms normoms pritaria nemaža dalis visuomenės narių. Deviacijai paprastai priskiriamos tokios elgesio apraiškos, kurias tam tikros žmonių grupės vertina kaip nepriimtinas, įžeidžiamas, atstumiančias. Norint jas nustatyti, reikėtų ištirti konkrečioje kultūrinėje aplinkoje egzistuojančias elgesio normas (Giddens 2005: 197–198). Tačiau yra deviacijos apraiškų, kurios laikomos nukrypimu nuo priimtinių normų daugelyje kultūrų: tai kriminaliniai nusikaltimai (žmogžudystės, kūno sužalojimai, seksualinė prievarta, vagystės, vandalizmas ir kt.), narkomanija, alkoholizmas, savižudybės, valkatavimas, prostitucija. Dėl kitų deviacijos formų (pvz., homoseksualizmo) diskutuojama, ar jos tikrai laikytinos nukrypimu nuo normos (Glinskienė, Drazdauskienė 2001: 32–39).

Delinkventinio ir deviacinio elgesio skiriamoji riba yra elgesio kriminogeninis pobūdis, kitaip tariant, ar tam elgesiui taikomos teisinės sankcijos, ar ne. Delinkventiniam elgesiui jos taikomos, o deviaciniam – ne, tik viešas pasmerkimas. Tačiau akivaizdu, kad deviacinis nebaudžiamas elgesys gali peraugti į delinkventinį. Būtent todėl agresyvus elgesys mokykloje, nors išsyk nėra delinkventinis, visada ilgainiui gali peraugti į delinkventinį. Dėl šios priežasties agresyvus elgesys mokykloje ir susilaukia ne tik tyrėjų, bet ir daug visuomenės dėmesio.